

V

Місто чудне. Зокола воно рухливе й швидке, життя в ньому, здається, б'є джерелом і блискавкою, шугає, а всередині, по хмурих кабінетах установ, воно тягнеться старим возом, обплутане тисячами правил і розпорядків. Удари цього міського формалізму Степан відчував шокроку, і хоч як виправдував їх об'єктивними причинами, вони не ставали від того менш дошкульні. Навчений гірким досвідом, він на дві години раніше з'явився на іспит призначеного дня, щоб застояти чергу, глибоко певний, що сьогодні справа з інститутом буде остаточно розв'язана і він матиме цілковите право одвідати Надійку з важливою, хоч і невидною відзнакою студента на своєму френчі. Щоправда, вчорашні враження заступили йому на час кохану постать. Вернувшись увечері додому, він довго сидів, курич і розважав про місто, його долю й справжні завдання. Але вранці прокинувся, як і завжди, бадьорий, повний молодої сили, що, мов рятунок паса, не давала йому потонути в тій непевності, що тут його несподівано огорнула. Трохи вже призвичаївшись до нової оселі, він сміливо попросив у хазяйки відро й досхочу мився. І тоді знову спогад про Надійку залив йому душу турботним теплом.

«Іспит — от у чім річ», — весело думав він.

Маючи непереможний нахил аналізувати свої думки й поведінку, він поприятельськи сварив сам себе за вчорашній гнів та невиразні марева. Він повчав себе, що мріяти — це дурниця, що треба діяти, невтомно поборюючи всі перепони на шляху, зосереджуючи всі сили на черговій відпорній точці. Перша з них — це інститут. Треба вступити до інституту, а не бавитись всякими мріями, хоч би й якими високими. І справді, іспит здавався йому бар'єром, що, перескочивши його, він здобував собі королеву й царство. Він виряджався на нього, як славний вояка в похід, що може дати переможцеві ключа до чарівної печери скарбів. І саме тому, що настроєний був перемогти одним нападом раз на все, його надзвичайно прикро вразив той факт, що іспит триватиме два дні — сьогодні писаний, завтра усний. Ту об'яву, де все це сказано дуже короткими рядками, зовсім не обходив його молодечий порив, його пристрасне прагнення відразу розв'язати всі справи. І він мусив тим рядкам коритися.

Сівши на підвіконні, Степан зібрався закурити — тютюн був товаришем вірним і розрадником усіх його скорбот, — але навпроти на стіні висіла ще одна коротка об'ява, що відбирала йому й цю приємність. Дві години він просидів, нудячись, байдуже поглядаючи на юрбу своїх майбутніх товаришів і знову думаючи про самого себе. Він почував, хоч і невиразно, якусь у собі перемену. Він не міг не помітити, що в грудях йому запалюється новий вогонь, але хисткий, що тремтить від кожного подиху надвірних вітрів. Він був веселий зранку, а тепер його опанував смуток, якого несила була вгамувати. Не був же він, справді, роботою зморений, і лихо його, зрештою, не спіткало ніяке. І чи не він кілька годин тому навчав себе бути стійким? Його лякали ці, незвичні досі, хитання настрою. Він починав розуміти, що дотеперішнє життя, немудре, сільське, де всі питання прості й надто практичні, було чимсь зовсім відмінним від тих днів, що він розпочав у місті.

З усіх запропонованих на іспиті тем він відразу спинився на «Змичці міста й села». Писав швидко і вільно, наперед скомпонувавши в голові план викладу. Всі свої тези

розвинув широко, освітлюючи разом економічну й культурну потребу спілки, її завдання і бажані наслідки. Сільський культурник, що з марксівської науки твердо засвоїв конечність економічних передумов, прокинувся в ньому цілком. Процес писання зовсім захопив його; перечитуючи свої речення, він мимоволі забував, що пише їх для іспиту. «Змичка міста й села — це міцна запурука майбутніх міст-садів», — кінчив він і здав працю на годину раніше, ніж мав би право зробити це за терміном. Заходив вечір, і хлопець, поблукавши трохи по Шевченківському бульвару, вирішив таки навідати Надійку, що спинилась у подруг недалеко критого ринку.

Будинок, де вона жила, належав до тих древніх хаток, що можна несподівано здибати в Києві на бічній вулиці поруч шестиповерхових кам'яниць. Зелений заржавлений дах, дерев'яні надвірні віконниці, патріархальний палісадник перед вікнами і провалені сходи до перекошеного ганку свідчили за більшу давність, ніж визнає право на вкрадені й загублені речі. Але Степан зрадив, побачивши цю халупу, — поруч неї його власний саж не здавався таким нужденним, і дівчина, що жила в ній, цілком законно могла йому належати.

Надійка жила при двох землячках із свого села, що на рік раніше пустились у широкий світ і найняли в цьому старосвітському мешканні так звану залу. Одна з них, Ганнуся, вчилась на курсах крою та шиття, готуючись поповнити армію швачок, що ремество їхнє підупало за військового комунізму й натурального господарства, коли кожен сам на себе прав, варив і нічого не шив, але під час непу потребувало швидкого поновлення відповідно до зросту потреб і смаків. Це було тихе дівча, вигнане з села злиднями багатосімейної родини, вигнане назавжди, без надії вернутись під обсмикану батьківську стріху. Вона була щира й беззахисна, трохи романтична й терпляча до лиха, як і всі вбогі дівчата, що не почувають у собі ні справжнього пориву, ні твердої сили. Її компаньйонка, молода куркулівна, кінчила, згідно з своїми планами, курси машинопису й уже півроку шукала собі посади без наслідків і відповідної партії з певними досягненнями. Одягалась вона з претензією, пивши чай, делікатно відчепірювала мізинця й звалася Нюся, тобто так само Ганна, тільки у вищій ступні. З двох ліжок, що їх не можна було назвати англійськими, одне належало їй, і своїм правом власності вона ні в який спосіб поступатись не схотіла, тому Надійка мусила спати весь час удвох з Ганнусею, що завсігди й на все була згодна. Ці два ліжка та ще стіл, машинка до шиття і один захланий стілець були єдиними ознаками матеріальної обстави в цій дівочій: решта оздоб була порядку духовного — потрети й малюнки, що ними Ганнуся наївно обліпила стіни, силкуючись надати хоч якоїсь затишності голій кімнаті. Портрет Леніна, що висів у центрі, вона навіть прикрасила великим написом з нерівних літер: «Ти вмер, але дух твій живе». На покуті влаштувала маленьку іконку Миколи-чудотворця, малопомітну з першого погляду. З усіх малюнків Нюсі належав тільки один — оголена Галатея, що підносить до неба свої руки та груди; він висів над Нюсиним ліжком і турбував Ганнусю своєю непристойністю.

Ще за дверима кімнати Степан почув чоловічі голоси, і серце його трохи підупало. Йому відразні були зараз веселі люди, та й з Надійкою він міг поговорити тільки на самоті. Але рятунку не було, і він розчинив двері. Справа виглядала далеко гірше, ніж

він міг собі уявити, — тут був цілий бенкет з пляшкою на столі, що круг нього на присунутих ліжках сиділо три господині й троє гостей. Побачивши трьох хлопців — до пари дівчатам, — Степан мимоволі похолов, але за мить пізнав серед них Левка й збагнув ситуацію: ті двоє — кавалери Нюсі й Ганнусі, Левко просто прийшов на частування, а Надійка вільна, вільна для нього, бо ж вона перша схопилась з-за столу й привітала його. Він познайомився з хлопцями й теж сів. Їсти й пити хлопець категорично відмовився, хоч не обідав сьогодні й був голодний. Але їсти коштом чужих хлопців, — бо вони ж безперечно влаштували цю бесіду, — йому не дозволяв гонор. Левко — це інша справа. Він сидів у кутку, мов весільний батько, мало витрачав слів, бо рот його весь час працював, посміхався й прихильно поглядав на товариство, якого душею були два парубки, що виявляли перед своїми дамами весь свій розум і дотеп.

Ганнусин зальотник належав до тих селюків, що з'являються в місті мандрівним метеором, одвідують театри, дістаючи скрізь контрамарки в порядку спілки міста з селом, ходять на всі, які єсть, диспути й вечірки, улаштовують там нестримні оплески, на вулиці чіпляються до дівчат, з усього глузують, усе лають, через рік вертають на село, беруться до господарства й дичавіють за один місяць. З них виходять родинні деспоти й політичні консерватори. Козирем його поведження були маснуваті дотепи й натяки, що дезорганізували Ганнусі мрійну душу й зламлювали їй і так слабкий опір. Поруч цього дотепника його товариш по коханню був ідеалом поважності. Він теж на науку мало зважав, за основну мету своїх прагнень маючи десь міцно влаштуватися, і коли це можливо без диплома, то вищу школу варто відтяти, як непотрібний додаток на зразок хробаковидного паростка сліпої кишки. Шкодуєчи за прекрасними роками завірюх, коли висунутись було так легко, він з мідною упертістю селянина стукав у всі двері, використовуючи випадкові зв'язки, й попав кінець кінцем посаду інструктора клубної роботи, за яку тримався руками, зубами й обома ногами. Але мислячи собі життя за давнім селянським трафаретом, що ставить до парубка цілком певні вимоги, коли той починає самостійну путь, бравий інструктор намітив панну Нюсю в подруги для своїх майбутніх урядницьких подвигів.

Розмова, що урвалася на хвилину через появу нової дійової особи, поточилася знову. Справа йшла про українізацію.

— Що ж, — зауважив інструктор, — от, приміром, клубна робота. Серйозне діло. І так робітники носом крутять — сухо, кажуть. А тут ще мова. Ну, ще драмгурток, хай хор — а далі тпру. Виходить розрив з масою. Трудно партії з українізацією, да.

Він особливо натиснув на «партії», слові, що, на його думку, мало магічний вплив на речення, де стояло.

— А селян теж будуть українізувати? — боязко спитала Ганнуса.

Інструктор м'яко посміхнувся.

— Виходить, що й їх треба. Бо скажіть по правді — який з дядька українець?

Степан не витерпів і енергійно втрутився в розмову.

— Ви помиляєтесь, товаришу, — сказав він до інструктора, — українізація повинна скріпити змичку міста й села. Пролетаріат мусить...

Але молодий селюк Яша, що гастролював у місті, зненацька зареготав, кинувши на

Степана й Надійку глузливий погляд. Це була його звичка — загодя радіти перед тим, як мав виректи щось дотепне.

— Го-го-го! Так і у вас змичка?

Надійка почервоніла, а Степан, образившись за себе і за неї, похмуро замовк. Що він міг сказати цьому нахабному парубкові, що почував себе тут цілковитим паном, розмахував руками, щипав свою Ганнусю й усім підморгував? Не битися ж з ним тут! Дедалі більше від голоду й відрази до цього товариства Степана обіймала нудьга. Ось він, селянський актив, що мусить здобути місто! І чому Левко з ними лагідний, як завсігди? Невже й він такий? Невже вічна доля села — бути тупим, обмеженим рабом, що продається за посади й харчі, втрачаючи не тільки мету, а й людську гідність? Може, його теж чекає цей шлях, ця трясовина, що засмокче його й перетравить, зробивши безвільним додатком до іржавої системи життя? Він почував у ній страшні сталеві пружини, що були осіли на вибоїні революції, а тепер випростуються знову. І, може, все життя — тільки неспинний потяг, що ніякий машиніст не в силі змінити напрямку його руху по призначених рейках між відомими, сірими станціями? Лишається неминуче одне — чіплятись на нього, хоч який він і хоч куди веде свою одноманітну путь. І чи не символ його ті славетні вантажні вагони недавніх, хоч і півзабутих років, що за місце в них бились торбарі, частуючи одне одного закаблуками й прокльонами, дряпаючись на дахи, повисаючи на буферах та приступках із своїми борошняними скарбами, в бруді й нужі, але з нестримною жадобою жити, з дрібними мріями про коханок, пиріжки й самогон? І якщо тоді цих пачкарів було сила, то що ж тепер, коли немає харчових застав, трибуналів і реквізицій, коли їм вільно послуговатися цілими валками для свого краму й м'якими купе для себе самих?

Поринаючи в такі невеселі думки, немов зазираючи в темний глиб безодні, Степан машинально взяв шкуринку й почав жувати її. Село відсувалось від нього, він починав бачити його в далекій перспективі, що лишає від живого тіла схематичні риси. І йому стало страшно, як людині, що під ногами в неї схитнулася земля.

Тим часом розмова, обійшовши кілька тем, звернула на ту річ, що до неї неминуче веде хоч найменше впорскування алкоголю, хоч найчеснотливішій людині. На устах розмовників з'явилися жінвідділи, шлюб, кохання й аліменти. В кімнаті пролунав Яшин регіт:

— А я вам кажу — жінка всігди буде з н и з у!

— Що він говорить, боже ж мій! — сплеснула руками Ганнуса, якої Яшине пророцтво найбільше торкалось.

Степан відчув на собі тоскний Надійчин погляд і, підвівши голову, глянув їй у вічі. Вона посміхнулась йому, але в тій посмішці була туга, яку веде з собою любов, що гасить дівчині очі й кладе їй на руки непереможну втому. Її серце вже розкрилось, як сім'я в пухкій землі, пускаючи блідий паросток на поверхню під діянням вічного сонця, що розтоплює сніги й збуджує в надрах тисячі насіння не відповідаючи за вітри, що можуть їх у його царстві спіткати.

Левко куняв, схилившись на стіл. Він був ситий, склав сьогодні чергового іспита й цілком мав право бути щасливим. Нюся оперлась ліктем на коліно інструкторові, що

запалив люльку й задоволене пускав перед себе дим. Яша обнімав Ганнусю, яка погодилась на це після кількох млявих протестів.

— Мо', заспіваємо? — запропонував він. — Заводь, Ганно.

Ганнуся відхилила голову й завела, розтягуючи слова, щоб надати їм більше жалісливості:

Повій, вітре, на Україну,
де покинув я дівчину...

За мить пісня об'єднала всіх, навіть Яша споважнів, підтримуючи її своїм ліричним тенором, що незрозумілим способом жив у його прозаїчному горлі.

Природа не обдарувала Степана співучою здібністю його народу, і він знову чужий був серед цієї громади. Він почував безглуздість свого становища тут, де він був мовчазним йолопом, що за весь вечір тільки раз розтулив рота, та й то невдало. Але піти теж не міг. Він хотів щось сказати Надійці. Вона сиділа поруч нього, і пристрасне, нездійсненне зараз бажання торкнутись її руки, почути від неї тільки йому призначене слово тупо його кололо. Вона чекала його — він це бачив з кожного її погляду. І він її чекав. А проте інші думки раз у раз заступали йому її образ, відхиляли від неї його мрії, хоч він і не був свідомий цих мимовільних зрад.

Прощаючись, він сказав їй:

— Завтра прийду.

— Приходь, — відповіла вона, і її тихе «ти» сповнило його чарівним теплом.

На вулиці, попрощавшись з хлопцями, він оглянувся на невеличкий будинок.

— Я завтра прийду, Надійко, — шепотів він. — Чекай мене, Надійко.

Він швидко пішов додому, поглинений чуттям, що в ньому сподівався знайти заспокоєння й певність.